

*Головко В.В., ад'юнкт ННВЦ НУЦЗУ, м. Харків,
ORCID 0000-0002-5596-3221*

*Golovko V., Adjunct of the Educational, Research and Production Center,
National University of Civil Protection of Ukraine, Kharkiv*

ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ТА НАПРЯМИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ В УКРАЇНІ

PROBLEMS OF IMPLEMENTATION AND DIRECTIONS OF TRANSFORMATION OF STATE POLICY OF SOCIAL PROTECTION IN UKRAINE

У статті охарактеризовано проблеми та суперечності державної політики соціального захисту в Україні. Визначено особливості формування та реалізації державної політики соціального захисту в умовах європейської інтеграції України. Обґрунтовано напрями трансформації державної політики соціального захисту в Україні.

Ключові слова: *публічне управління та адміністрування, державна політика, соціальний захист, державна політика соціального захисту, проблеми та трансформація державної політики соціального захисту.*

The article describes the problems and contradictions of the state policy of social protection in Ukraine. The peculiarities of the formation and implementation of the state policy of social protection in the conditions of the European integration of Ukraine are determined. The directions of transformation of the state policy of social protection in Ukraine are substantiated.

Keywords: *public management and administration, state policy, social protection, state social protection policy, problems and transformation of state social protection policy.*

Постановка проблеми. В умовах російської військової агресії проти України значно погіршилася реалізація конституційних прав людини на життя, на працю, недоторканість житла, відповідне соціальне забезпечення, а також усебічний соціальний захист вразливих груп населення нашої держави.

Адже війна в Україні має широкомасштабні макроекономічні та соціальні наслідки: ВВП країни у 2022 р. скоротився на 29,2%, загинуло

9655 мирних жителів, зокрема 461 дитина, а найбільш постраждалими регіонами стали Донецька, Харківська, Луганська, Запорізька, Київська та Херсонська області. Загальні потреби в реконструкції та відновленні України оцінюються приблизно в 411 млрд. дол. При цьому секторами з найвищими передбачуваними потребами для суспільства є транспорт (22%), відновлення житла (17%), а також соціальний захист та засоби для існування (10%) [1].

Тобто в умовах воєнного стану існує безліч проблем та суперечностей у питаннях забезпечення соціальним захистом вразливих груп населення, а тому обґрунтування напрямів трансформації державної політики соціального захисту в Україні в сучасних умовах набувають особливої актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питань формування та реалізації державної політики соціального захисту в Україні, в тому числі в умовах воєнного стану, присвятили свої наукові публікації Браславський Д., Левченко Д., Палій О., Скуратівський В. та інші [1; 6; 10; 11].

Однак чимало питань стосовно визначення проблем та обґрунтування напрямів трансформації державної політики соціального захисту в Україні в сучасних умовах залишаються недостатньо дослідженими.

Постановка завдання. Метою статті є визначення існуючих проблем та обґрунтування напрямів трансформації державної політики соціального захисту в Україні.

Виклад основного матеріалу. Згідно зі звітом Світового банку, рівень бідності в Україні збільшився з 5,5% у 2021 р. до 24,2% – у 2022 р., внаслідок чого 7,1 млн. українців опинилися за межею бідності [2].

Окрім того, за даними Світового банку, неофіційний рівень безробіття наприкінці 2022 р. в Україні становив 36%, інфляція склала 26,6%, а знецінення національної валюти стосовно долара сягнуло 20%. Як наслідок, значно подорожчали продукти харчування, паливо, послуги, вартість деяких з них зросла на 50%, а заробітна плата практично не змінилася. Найбільш проблемним у цій ситуації залишається питання працевлаштування економічно активного населення, а тому в майбутньому все більше українців можуть опинитися за межею бідності [2].

Тобто війна в Україні призвела до значних втрат кількості робочих місць, зниження доходів у приватному секторі, а також втрати купівельної спроможності українців, а отже відбулося значне зниження рівня соціального захисту населення.

Війна і запровадження воєнного стану в країні значно погіршили рівень соціального захисту населення України через наступні причини:

- руйнування об'єктів соціальної інфраструктури і втрата доступу до особистих справ бенефіціарів соціальної підтримки;
- зростання навантаження на систему соціальної підтримки та

соціального страхування населення через постійне збільшення кількості громадян, які потребують отримання соціальних, реабілітаційних послуг та соціальних виплат при одночасному зменшенні надходжень до державного, місцевого бюджетів та фондів загальнообов'язкового пенсійного та соціального страхування;

- спеціалісти сфери соціальної підтримки населення також стають вимушеними переселенцями, що впливає на якість обслуговування населення;

- ускладнення верифікації інформації щодо фактичної кількості як дорослих, так і дітей, які потребують соціального захисту та соціальної підтримки;

- недостатнє покриття громад мережею закладів, які надають соціальні, реабілітаційні послуги під час війни, особливо на територіях масового перебування переселенців;

- система соціальної підтримки не встигає адаптуватися до значних міграційних рухів населення, що ускладнює здійснення соціальних, страхових та пенсійних виплат громадянам;

- унеможливлення отримання громадянами, які проживають у зоні активних бойових, на прифронтових територіях, на тимчасово непідконтрольних територіях, належних їм виплат та соціальних послуг [7].

На жаль, існують також фундаментальні проблеми в системі соціального захисту незалежної України, які є наслідками екстенсивної соціальної політики, практику якої наша держава успадкувала ще від радянських часів, коли вважалося, що чим більше пільг, дотацій і соціальних виплат надано громадянам, тим турбота держави про своїх громадян вища. При цьому не враховувалися економічні можливості держави, доцільність та якість соціального забезпечення. Як результат – велика кількість неструктурованих, необґрунтованих пільг, дотацій і соціальних виплат, не підкріплених фінансовою спроможністю держави. Очевидною є недостатня адресність та ефективність використання соціальних коштів, відсутність пріоритизації соціальних видатків, що розпорошує ресурси (яких не вистачає) та не дозволяє вирішити існуючі проблеми бенефіціарів. Це становить загрозу соціально-економічній стабільності держави та не сприяє формуванню і реалізації ефективної державної політики соціального захисту [7].

Тому одним з напрямів трансформації державної політики соціального захисту в Україні має стати проведення комплексного аналізу поточних фінансових зобов'язань держави у соціальній сфері, наявного обсягу соціальних, пенсійних, страхових послуг і виплат, умов доступу до них, а також відповідність їх обсягу фінансовим можливостям держави. Держава (особливо в сучасних умовах воєнного стану), має переглянути діючі програми соціального захисту з позиції їх доцільності та спроможності виконання. Також необхідно встановити чіткі, прозорі і об'єктивні критерії от-

римання бенефіціарами права на соціальні послуги та соціальні виплати [7].

На наш погляд, одним з напрямків трансформації державної політики соціального захисту в Україні є реалізація активної моделі соціального захисту населення (на відміну від існуючої пасивно орієнтованої моделі). А важливою складовою такої моделі має бути запровадження на державному рівні проактивних соціальних послуг, тобто соціальні потреби вразливих груп населення мають вирішуватися заздалегідь, тобто ще до виникнення тих чи інших проблем соціального характеру [4].

А отже державна політика соціального захисту вразливих верств населення має носити переважно активний, а не пасивний характер. До такого активного напрямку реалізації державної соціальної політики можна віднести запроваджений Урядом України восени 2022 р. проєкт «Армія відновлення», метою якого є залучення людей, які тимчасово втратили роботу до відбудови країни через виконання ними суспільно корисних робіт. Програма орієнтована на працездатних громадян, які не мають обмежень за станом здоров'я або за віком до роботи в умовах воєнного стану [6].

Згідно з зазначеним проєктом, суспільно корисними є роботи, які спрямовані на задоволення потреб ЗСУ, або ж для забезпечення загальних потреб економіки та населення. Перелік робіт залежить від конкретного регіону. Зокрема: розбір завалів та відновлення будинків, пошкоджених у результаті бойових дій; розвантаження гуманітарної допомоги; укріплення дамб; розчищення автомобільних доріг від завалів; надання допомоги внутрішньо переміщеним особам, людям з інвалідністю та людям літнього віку; заготівля дров для військових та населення; укріплення блок-постів тощо.

Усього Державна служба зайнятості видала понад 54 тис. направлень на виконання суспільно корисних робіт, а на оплату за їх виконання спрямовано 371 млн. грн. Станом на 25 вересня 2023 р., починаючи з 1 жовтня 2022 р., участь у суспільно корисних роботах взяли 54676 українців із 19 областей, а на виплату заробітної плати за участь у суспільно корисних роботах було спрямовано 371 млн. грн. Лідером серед усіх областей України за реалізацією програми «Армія відновлення» є Харківській області, в якій до цього проєкту долучилося 10138 людей. Однак цього недостатньо. На жаль, заробітна плата за суспільно корисні роботи в «Армії відновлення» встановлена на рівні мінімальної і станом на 25 вересня 2023 р. становила 6700 грн. [6].

На наш погляд, посилити масштаби цього активного напрямку формування та реалізації державної політики соціального захисту в умовах воєнного стану доцільно шляхом підвищення рівня заробітної плати за суспільно корисні роботи в «Армії відновлення» в 1,5-2 рази, щоб залучити до відбудови країни більшу кількість соціально вразливого та недостатньо захищеного населення з метою забезпечення їх коштами для гідного життя.

Заслуговує на увагу також реалізація Міністерством з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України ще одного соціального проєкту в умовах запровадженого в країні воєнного стану.

Так, у квітні 2023 р. в 12 громадах Львівській області стартував пілотний проєкт зі створення центрів з надання соціальних послуг найнезахищенішим верствам населення – внутрішнім переселенцям, літнім людям і особам з інвалідністю. Це стаціонарні центри – підрозділи територіальних центрів соціального обслуговування чи центрів надання соціальних послуг. У них зможуть одночасно проживати біля 20–30 осіб, яким надаватимуть необхідні соціальні послуги [3].

На наш погляд, зазначений проєкт зі створення центрів з надання соціальних послуг найнезахищенішим верствам населення доцільно розвивати й в інших регіонах країни, особливо де є значна кількість внутрішньо переміщених осіб (ВПО), тобто людей, які були змушені залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків російської військової агресії проти України, окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру.

Як вже зазначалося в Україні актуальним є питання об'єктивної обмеженості державного бюджету для виконання історично та політично створених норм законодавства щодо соціального забезпечення тієї чи іншої категорії громадян. В українському законодавстві закріплено значна кількість соціальних гарантій, які не виконуються, а соціальні виплати не виплачуються, що породжує відповідні проблеми у системі соціального захисту держави.

І це при тому, що, наприклад, законотворча практика цивілізованих країн свідчить про те, що соціальна політика держав розробляється з урахуванням їх фінансової спроможності та згоди суспільств фінансувати окремі категорії населення відповідно до обставин, що виникають [10; 11].

Тобто потребує відповідної модернізації політико-соціальна платформа держави, зміна розуміння сутності та змісту системи соціального забезпечення у напрямку зміщення акценту з соціальних виплат на соціальні послуги.

Саме тому Комітет Верховної Ради України з питань соціальної політики та захисту прав ветеранів розпочав роботу з напрацювання проєкту Соціального кодексу України, який має містити алгоритм реалізації соціальних прав і гарантій людини і громадянина, зокрема на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, а також механізм соціального захисту громадян, які потрапили у складні життєві обставини [11].

Соціальний кодекс України має враховувати міжнародні та європейські соціальні стандарти, у тому числі стандарти права на гідний рівень життя, стандарти соціального та пенсійного забезпечення тощо.

На думку керівника проєкту Ради Європи «Подальша підтримка розвитку соціальних прав людини в Україні» С. Мнацаканян, допомога має надаватися адресно особам, які знаходяться у складних життєвих обставинах, а не в залежності від категорії, яку людина отримала. І основна сума такої допомоги має збільшуватися, щоб її обсяг міг забезпечити нормальний рівень життя людини [11].

До речі, створення Соціального кодексу України також допоможе державі здійснити заходи загального характеру, передбачені рішеннями Європейського суду з прав людини, тобто у справах фізичних осіб проти України. Вищезазначене переформатування моделі соціальної політики держави може зупинити процес надходження судових рішень, як від ЄСПЛ, так і від національних судів, зобов'язання за якими не виконуються [9].

Відомо, що на соціальну сферу в Україні щорічно витрачається понад 700 млрд. грн. (субсидії, соціальні виплати, пенсійні виплати тощо), які складно відстежити, а тому до 10% всіх соціальних виплат є неефективними [8]. Наявність зазначених проблем спонукало Міністерство соціальної політики розробити і впровадити Єдину інформаційну систему соціальної сфери (ЄІССС), тобто значно спрощений і швидкий спосіб призначення, нарахування і виплати населенню соціальної допомоги та надання соціальних послуг шляхом автоматизації і централізації всіх процесів в соціальній сфері.

Робота над запуском системи розпочалася у травні 2021 р. і триває до сьогодні. Вже зараз завдяки ЄІССС чимало напрямків соціальної підтримки стають більш прозорими і доступними. У майбутньому система має охопити 100% процесів, і кожен громадянин отримає рівний доступ до соціального захисту без необхідності відвідувати кабінети чиновників з численними паперовими довідками [8].

З Єдиною інформаційною системою соціального захисту все стане набагато простіше, адже звернутися по соціальну допомогу можна навіть онлайн, а отримати виплати всього через 1–2 дні. Кількість спеціалістів, які займаються обробкою звернень, скорочена до 3 осіб. Крім того, діджиталізація процесу не потребує витрат паперу, адже можна зареєструвати звернення в Дії або у ЦНАП чи виконкомі територіальної громади.

Інтеграція ЄІССС з Дією забезпечила українців «єдиним вікном» та легким доступом до державної соціальної підтримки, коли немає потреби оформлювати та надавати численні довідки, адже все це можна зробити через особистий електронний кабінет.

Як наслідок, завдяки ЄІССС здійснюється прозорий, адресний розподіл коштів соціальної допомоги серед понад 6 млн. отримувачів. Централізований облік і контроль допомагає економити біля 11 млн. бюджетних коштів щороку, які раніше витрачалися через низьку ефективність процесів у сфері соціальних послуг. Впровадження Єдиної ін-

формаційної системи соціальної сфери спростило життя отримувачам, яким більше не потрібно чекати на соціальну допомогу 1–2 місяці, а оформлення допомоги тепер займає лише 1–2 дні [8].

Планується, що функціоналом Єдиної інформаційної системи соціальної сфери у 2023 р. буде охоплено більше 80% процесів, а орієнтовно за підсумками 2024 р. – 100% процесів в соціальній сфері.

На думку Міністра цифрової трансформації України Федорова М., запуск Єдиної інформаційної системи соціальної сфери в Україні дозволить заощадити до 11 млрд. грн. бюджетних коштів щороку [8].

Після остаточного впровадження системи планується перевести всі важливі соціальні допомоги і послуги в онлайн – на портал та застосунок Дія.

Таким чином, має стати реальністю єдина повноцінна інформаційна система для соціальної сфери, яка не лише систематизує та оптимізує соціальну роботу, але й значно спростить громадянам отримання різноманітних видів соціальної підтримки (усі процеси автоматизуються, усувається бюрократична тяганина, зводиться нанівець вплив «людського фактора» та корупційні зловживання). ЄІССС унеможливує різного роду помилки, зловживання та необґрунтовані соціальні виплати, які раніше могли призначатися у «ручному режимі».

Отже доцільно найближчими роками ввпровадити ЄІССС на території всієї України та перевести в онлайн-режим надання найбільш масових соціальних допомоги і соціальних послуг з одночасною їх оптимізацією.

Цифрова «Єдина інформаційна система соціальної сфери» має забезпечити доступність, прозорість, простоту отримання соціальних послуг та виплат бенефіціарами (зокрема військовослужбовцями, внутрішньо переміщеними особами, особами та сім'ями у складних життєвих обставинах, людьми з інвалідністю, ветеранами, пенсіонерами тощо) незалежно від місця реєстрації на всій території України.

Однак для подальшого розвитку та широкого впровадження Єдиної інформаційної системи соціальної сфери необхідно створити основний і резервний Центри обробки даних (ЦОД), забезпечити техніко-технологічну їх роботу, а також прийняти на законодавчому рівні положення про Єдиний соціальний реєстр.

Слід зазначити, що у Верховній Раді України вже зареєстровано законопроект про Єдиний соціальний реєстр (ЄСР), який має об'єднати всіх отримувачів соціальної підтримки в одну базу даних, пришвидшити та оптимізувати процес призначення різних видів соціальних виплат населенню.

Єдиний соціальний реєстр – це централізована система для збору, обробки, зберігання та обліку електронних даних отримувачів соціальної підтримки, яка має об'єднати уніфіковані дані отримувачів усіх видів соціальної підтримки – послуг, допомог, субсидій тощо. Тобто кожна особа, яка потре-

бує або вже отримує соціальну підтримку від держави, матиме свою особову електронну справу, в якій буде вся інформація щодо соціальних виплат. ЄСР є центральним компонентом Єдиної інформаційної системи соціальної сфери (ЄІССС), що належить до сфери управління Міністерства соціальної політики [4].

На наш погляд, ухвалення вищезазначеного законопроекту є надзвичайно важливим для ефективного продовження цифрової реформи соціальної сфери, тобто її подальшої діджиталізації (використання цифрових технологій) та надання проактивної спрямованості системі соціального захисту в Україні.

Важливим напрямом трансформації державної політики соціального захисту в сучасних умовах є всебічна інтеграція України з Європейським Союзом, результативність та ефективність якої залежить від досягнень України в імплементації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС [12], яка є дорожньою картою реформ, які проводяться в нашій державі та індикатором прогресу в наближенні до стандартів ЄС, в тому числі у соціальній сфері.

Загалом, протягом 2022 р. продовжувалася активна робота над імплементацією Угоди про асоціацію між Україною та ЄС.

Так, Україна виконала 72% зобов'язань, передбачених Угодою про асоціацію, яка є важливим елементом інтеграції України до внутрішнього ринку Євросоюзу, а загальний прогрес виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС у сфері «Соціальна політика та трудові відносини» за підсумками 2022 р. склав лише 54% (плюс 9% у порівнянні з 2021 р.) [5].

Тобто можна констатувати, що органи державної влади України за напрямом «Соціальна політика та трудові відносини» ще не повною мірою забезпечують імплементацію Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, що потребує подальшої трансформації державної євроінтеграційної політики з метою забезпечення необхідного рівня соціального захисту населення в умовах існуючих викликів і загроз. Для цього на всіх рівнях публічного управління та адміністрування необхідно ґрунтовно проаналізувати висновки Звіту про виконання Угоди про асоціацію з Європейським Союзом і врахувати рекомендації з метою подальшого впровадження порядку денного задекларованих реформ у соціальній сфері. Адже виконання Угоди про асоціацію з ЄС – це не лише процес внесення змін до існуючого законодавства в соціальній сфері, а формування нової державної політики соціального захисту України в умовах європейської інтеграції.

Висновки. Таким чином, існуючі виклики та загрози потребують відповідної трансформації державної політики соціального захисту в Україні з метою забезпечення відповідного рівня життя вразливих груп населення. Тільки подальша трансформація державної політики соціального захисту, модернізація системи надання соціальних послуг, її наближення до стандартів ЄС дозволить вирішити існуючі проблеми та суперечності

соціального характеру та сприятиме забезпеченню необхідного рівня життя соціально вразливого населення в умовах воєнного стану та повоєнної відбудови країни, що й буде предметом подальших наукових досліджень.

Список використаних джерел:

1. Браславський Д. Що найбільше постраждало в Україні після вторгнення РФ: звіт Світового банку. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/shcho-na-ybilshhe-postrazhdalo-ukrayini-pislya-1679593538.html>.

2. В Україні 7,1 млн. людей опинилися за межею бідності, – звіт Світового банку. URL: <https://rubryka.com/2023/05/01/v-ukrayini-7-1-mln-lyudej-opynyly-za-mezheyu-bidnosti-zvit-svitovogo-banku/>

3. В Україні з'являться центри соціального догляду. URL: <https://social.com.ua/soczzahyst/lyudy-z-invalidnistyu/v-ukrayini-zyavlyatsya-czentry-soczialnogo-doglyadu/>.

4. В Україні планують впровадити Єдиний соціальний реєстр: як вплине на отримувачів соцпідтримки. URL: https://enovosty.com/uk/news-ukr/news_society-ukr/full/2009-1909-v-ukraini-planuyut-vprovaditi-yedinij-socialnij-reyestr.

5. Звіт про виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС за 2022 рік. К. 2023. 102 с. URL: https://eu-ua.kmu.gov.ua/sites/default/files/inline/files/zvit_pro_vykonannya_ugody_pro_asociaciyu_za_2022_rik.pdf.

6. Левченко Д. У Харківській області найбільше людей долучилося до Армії відновлення. URL: <https://gwaramedia.com/u-harkivskij-oblasti-najbilshelyudej-doluchilosya-do-armii-vidnovlennya/>

7. Проєкт Плану відновлення України. Матеріали робочої групи «Соціальний захист». Липень 2022 р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/social-protection.pdf>.

8. Реформи під час війни. Як Україна діджиталізує соціальну сферу. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/pensiji-ta-subsidiji-vnesut-do-yedinoji-informaciynoji-sistemi-ce-do-zaoshchadit-11-mlrd-grn-novini-50322277.html>.

9. Розпочалася робота над проєктом Соціального кодексу України. URL: <https://femida.ua/novyny/rozpochalasya-robota-nad-proektom-sotsialnogo-kodeksu-ukrayiny/>

10. Скуратівський В.А., Палій О.М. Основи соціальної політики: Навч. посіб. К. : МАУП, 2002. 200 с.

11. У Верховній Раді України взялися писати Соціальний кодекс. URL: <https://zib.com.ua/ua/151949.html>.

12. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011.

References:

1. Braslavskiy D. What was most affected in Ukraine after the invasion of the Russian Federation: a report by the World Bank. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/shcho-naybilshе-postrazhdalo-ukrayini-pislya-1679593538.html>.
2. In Ukraine, 7.1 million people were below the poverty line, according to the World Bank report. URL: <https://rubryka.com/2023/05/01/v-ukrayini-7-1-mln-lyudej-opynylya-za-mezheyu-bidnosti-zvit-svitovogo-banku/>.
3. Social care centers will appear in Ukraine. URL: <https://social.com.ua/soczzahyst/lyudy-z-invalidnistyu/v-ukrayini-zyavlyatsya-czentry-soczialnogo-doglyadu/>.
4. Ukraine plans to implement the Unified Social Register: how will it affect recipients of social assistance. URL: https://enovosty.com/uk/news-ukr/news_society-ukr/full/2009-1909-v-ukraini-planuyut-vprovaditi-yedinij-socialnij-reyestr.
5. Report on the implementation of the Association Agreement between Ukraine and the EU for 2022. K. 2023. 102 p. URL: https://eu-ua.kmu.gov.ua/sites/default/files/inline/files/zvit_pro_vykonannya_ugody_pro_asociaciyu_za_2022_rik.
6. Levchenko D. In the Kharkiv region, the largest number of people joined the Reconstruction Army. URL: <https://gwaramedia.com/u-harkivskij-oblasti-najbilshе-lyudej-doluchilosya-do-armii-vidnovlennya/>.
7. Project of the Recovery Plan of Ukraine. Materials of the working group "Social protection". July 2022. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/social-protection.pdf>.
8. Reforms during the war. How Ukraine is digitizing the social sphere. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/pensiji-ta-subsidiji-vnesut-do-yedinoji-informaciyonoji-sistemi-ce-do-zaoshchadit-11-mlrd-grn-novini-50322277.html>.
9. Work on the draft of the Social Code of Ukraine has begun. URL: <https://femida.ua/novyny/rozpochalasya-robota-nad-proektom-sotsialnogo-kodeksu-ukrayiny/>.
10. Skurativskiy V.A., Palii O.M. Basics of social policy: Education. manual K.: MAUP, 2002. 200 p.
11. The Verkhovna Rada of Ukraine started writing the Social Code. URL: <https://zib.com.ua/ua/151949.html>.
12. Association Agreement between Ukraine, of the one part, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, of the other part [Uhoda pro asotsiatsiyu mizh Ukrayinoyu, z odniyeyi storony, ta Yevropeys'kym Soyuzom, Yevropeys'kym spivtovarystvom z atomnoyi enerhiyi i yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoyi storony]. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011.